

- // Кардиоваскулярная терапия и профилактика. — 2012. — № 11 (2). — С. 90–95. — Режим доступа : <http://medi.ru/doc/600009.htm>. — Загл. с экрана.
7. Павлова Л. П. Публикационная активность ученых (по материалам обследования научно-образовательного комплекса Новосибирской области в 1990–1995 гг.) / Л. П. Павлова, Е. Б. Артемьева, В. А. Дубовенко // Наукоедение. — 2000. — № 2. — С. 179–187.
 8. RAE Manager's Report April 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rae.ac.uk/pubs/2009/manager/manager.pdf>. — Назва з екрана.
 9. Research Quality Framework: Assessing the quality and impact of research in Australia. 2006. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dest.gov.au/NR/rdonlyres/EC11695D-B59D-4879-A84D>. — Назва з екрана.
- Надійшла до редколегії 4.03.2014 р.

УДК 007:001:655

А. О. БЕССАРАБ,
І. Ю. АНТОНЕНКО,
А. О. КРЕМПОВА

ПИТАННЯ-ЗАВДАННЯ В НАВЧАЛЬНІЙ КНИЗІ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ВИДАННЯ

Розкрито особливості апарату організації засвоєння знань як структурного компонента підручника (навчального посібника), який активізує та спрямовує пізнавальну діяльність студентів на опанування дисципліни.

Ключові слова: апарат організації засвоєння знань, питання-завдання, підручник, навчальний посібник.

Раскрываются особенности аппарата организации усвоения знаний как структурного компонента учебника (учебного пособия), активизирующего и направляющего познавательную деятельность студентов на овладение дисциплиной.

Ключевые слова: аппарат организации усвоения знаний, вопросы-задачи, учебник, учебное пособие.

The article deals with peculiarities of back matter organization of knowledge acquisition as a structural component of class book (textbook), which activates and directs the cognitive activity of students to master the discipline.

Key words: back matter of knowledge acquisition, question-example, class book, textbook.

Нині існує ґрунтовна науково-теоретична база, присвячена дослідженню теорії підручника. Так, В. П. Беспалько розглядає підручник як інформаційну модель педагогічної системи, визначає принципи дидактичної підготовки змісту підручника [2]. В. Г. Бейлінсон виокремлює логічну й емоційну культуру навчальної книги, визначає методи її аналізу та конструювання [1]. П. Г. Буга формулює науково-методичні вимоги до підручника, надає практичних рекомендацій щодо його структури та змісту [3].

М. І. Тупальський розкриває сутність процесу створення підручника для вищої школи [10]. І. Я. Лернер, В. В. Краєвський, В. Н. Столетов досліджували дидактичні основи підготовки змісту підручника [6]. Н. А. Ошуєва розробляла теорію створення підручника для заочної освіти [8]. А. А. Гречихін, Ю. Г. Древіс запропонували принципи побудови, створення й експлуатації електронного підручника [4]. Спроби написання книжок, які допомагали б авторам навчальної літератури, здійснювали В. Г. Бейлінсон [1], В. П. Беспалько [2], П. Г. Буга [3], Д. А. Зуєв [5], А. П. Серєда, В. С. Павленко [9] та ін. Останнім часом на сторінках фахової періодики порушують окремі питання культури книги, зокрема навчальної (Т. Й. Жалко, С. Б. Фіялка, В. В. Шахїджанян та ін.).

Усі елементи та підсистеми сучасного підручника спрямовані на отримання кінцевого результату навчання — повне засвоєння навчального матеріалу, набуття вмінь і навичок, застосовувати здобуті знання для вирішення практичних завдань у конкретних галузях науки, мистецтва тощо. У сучасному навчальному виданні недостатньо лише презентувати навчальну інформацію, його потрібно наповнити елементами, функції яких полягають в організації засвоєння навчального матеріалу.

Мета статті — дослідити питання-завдання в навчальній книзі як складову культури видання.

Апарат організації засвоєння навчального матеріалу — структурний компонент підручника (навчального посібника), який активізує та спрямовує пізнавальну діяльність студентів на опанування дисципліни.

Як зазначають А. П. Серєда, В. С. Павленко, до апарату організації засвоєння належать: інструктивно-методичні матеріали; таблиці для організації засвоєння; питання-завдання різних видів; вправи для організації самостійних робіт; надписи до ілюстрацій, що забезпечують зв'язок наочно-образного й логічного мислення під час виконання завдань; виділення в тексті й інших структурних компонентах видання [9, с. 39–40].

Розглянемо в межах цієї статті питання-завдання — один з найпоширеніших елементів апарату організації засвоєння. Їх наявність у виданні є обов'язковою згідно з вимогами МОН до посібників та підручників МОН України [7].

Питання та завдання (для самоперевірки та контролю засвоєння знань) у навчальній книзі надають змоги забезпечити ефективніше опрацювання студентом навчального матеріалу під час самостійної роботи. Контрольні питання та завдання, розміщені наприкінці кожної структурної частини посібника (модуля, частини, розділу, параграфа, теми тощо), мають сприяти формуванню навичок логічного мислення. Методично правильно сформульовані питання та завдання є запорукою того, що процес засвоєння знань під час самостійної роботи з книгою сприяє їх практичному застосуванню.

А. А. Гречихін та Ю. Г. Древіс наводять такі правила складання питань.
Зміст питань.

1. Розуміння фактів, їх зв'язків та узагальнень. Рекомендовано таку послідовність: відтворення фактичного матеріалу; розкриття причинно-наслідкових, часових та інших зв'язків; узагальнення й систематизація

знань. Ця послідовність відповідає логіці засвоєння знань, тому вона обґрунтована й психологічно. Спочатку розміщені легші питання, які ніби підбадьорюють студентів, допомагають їм працювати з більшою віддачею.

2. Розуміння на всіх рівнях. Такі питання слід складати так, щоб зберігалася певна пропорція щодо розуміння: слів, речень, уривків тексту, тексту в цілому. Питання буде тим складнішим, чим більший уривок тексту слід зрозуміти й узагальнити, щоб відповісти на нього. При цьому бажано, щоб на питання не можна було відповісти прямою цитатою з тексту.

3. Необхідно складати репродуктивні й творчі питання в певній пропорції. Навчальні тексти не лише узагальнюють знання, а й розвивають мислення студентів. Виконання останньої функції перевіряють за допомогою творчих питань: на виявлення головного, порівняння, узагальнення, доведення, конкретизацію тощо. Визначаючи особливість питання, варто вивчати також зміст тексту підручника, оскільки узагальнювальне питання є репродуктивним, якщо таке подано в тексті.

4. Мають бути незалежні питання. Якщо відповідь на одне питання можна знайти в іншому, то студент не читатиме текст підручника, навчального посібника тощо.

5. Не можна ставити питання, для відповіді на які немає матеріалу в тексті підручника, навчального посібника тощо.

Оформлення питань

1. Формулюйте точні, ясні й короткі питання. Це надає змоги забезпечити їх розуміння. У них не повинно бути незнайомих слів, складних конструкцій, зайвих деталей, але водночас вони мають бути однозначними. Питання краще складати в стверджувальній формі, тому що вона легша для розуміння, ніж заперечна.

2. Не повторюйте в питаннях словосполучення з тексту, що вкаже, яким реченням можна відповісти без глибокого розуміння навчального тексту.

3. Уникайте в питаннях узагальнювальних («усі», «завжди», «ніхто» тощо), а також невизначених слів («зазвичай», «іноді» тощо). Твердження з узагальнювальними словами зазвичай є неправильними, а з невизначеними — правильними. Тому на питання з такими словами легко відповісти.

4. Пишіть до питань альтернативні відповіді. Недолік у цьому разі полягає в тому, що вони внеможливають простежити й оцінити хід думок того, хто відповідає, і правильну відповідь можна вгадати. Проте коректно складені питання дозволяють перевірити знання й хід думок студентів, ставлять їх перед проблемою вибору, активізують розумову діяльність, економлять час при оцінюванні відповідей.

5. Складайте питання, на які можна відповісти стисло. Чим коротша відповідь, тим легше її оцінити й тим об'єктивніша оцінка [4, с. 52–53].

Контрольні питання для самоконтролю знань надають студентові можливість оперативного оцінити свою обізнаність із певної теми й визначити рівень підготовленості до вивчення наступної теми. Для складання питань можна скористатися наведеною нижче таблицею.

Таблиця 1

Стандартні мовні звороти для різних типів питань [4, с. 148]

Тип питання	Стандартний мовний зворот
1. Питання нейтрального типу	Дайте визначення поняття "..." Перелічіть види (типи, приклади) Опишіть метод (призначення, стан) Охарактеризуйте... Яку назву має... Яке призначення...
2. Питання, які активізують:	
- ті, що передбачають аргументацію	Обґрунтуйте необхідність (актуальність, роль, місце, значення...) У чому полягає сутність... Чим зумовлена необхідність... Від чого залежить... Оцініть надійність (імовірність, здатність, перспективи...)
- ті, що характеризують склад, структуру, особливості	Укажіть склад... Виокремте елементи складу... Поясніть, у чому відмінність між... Укажіть принципові відмінності... Які суттєві особливості...
3. Питання практичного типу	Наведіть приклад... Складіть перелік... Порівняйте... Користуючись таблицею (схемою, рисунком), визначте...

Під час написання навчальних книг необхідно орієнтувати студента на активну пізнавальну діяльність, самостійну творчу працю та вміння вирішувати завдання. У процесі виконання контрольних завдань доцільно передбачити використання обчислювальної техніки, аудіовізуальних засобів навчання, забезпечити умови обов'язкового використання нормативної та довідкової літератури. Прикладом, гідним наслідування в цьому разі, є посібник Л. М. Городенко «Системи верстки. QuarkXPress. Adobe PageMaker. Adobe InDesign» (К. : Вид. Паливода А. В., 2007), який містить комплекс завдань для самостійної роботи та закріплення знань, збірку лабораторних занять в електронній книзі CD-диска, що є складовою видання.

Класифікують питання-завдання за кількома ознаками: призначенням; визначенням структурного елемента навчальної книги, який вони обслуговують; мірою забезпечення взаємодії певних навчальних книг з іншими навчальними виданнями; рівнем забезпечення їх логічної послідовності та кількісних показників [9, с. 42]. До цих ознак належить і розміщення питань-завдань: перед текстом модуля (розділу, параграфа, теми тощо), у середині його чи в кінці. Традиційно їх розміщують наприкінці, інколи — у середині модуля й зовсім рідко — у кінці підручника (навчального посібника), що послаблює систематизаційну функцію навчального видання, ускладнює

підсумкове повторення, знижує рівень узагальнення навчального матеріалу. У виданні О. А. Семенюка, В. Ю. Парашук «Основи теорії мовної комунікації» (К. : Академія, 2010) завдання подано і в кінці як розділів, так і видання, які відрізняються різноманітністю. Це сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу та формуванню відповідних навичок із дисципліни. Наведемо інший приклад: підручник І. А. Михайлина «Журналістська освіта і наука» (Суми : Університетська книга, 2009) містить лише контрольні питання з курсу, подані в кінці видання. Тож, на нашу думку, апарат організації засвоєння знань у цьому виданні потребує доопрацювання. У підручнику ж Н. С. Ференц «Основи літературознавства» (К. : Знання, 2011), навчальних посібниках В. С. Овчіннікова «Історія книги: Еволюція книжкової структури» (Л. : Світ, 2005), Г. В. Нашкерської «Фінансовий облік» (К. : Кондор, 2009) зовсім немає питань-завдань.

Докорінно змінюється структура навчального матеріалу, якщо питання й завдання розмістити на початку модуля, розділу, теми тощо. Це допомагає конкретизувати програму діяльності, яка передуватиме роботі, створити проблемні ситуації, встановити міжпредметні зв'язки тощо. Якщо питання-завдання розміщені в середині розділу, то вони спрямовують хід вирішення навчального завдання, активізують здобуті знання та набуті вміння. Проте у виданнях для вищої школи таке розміщення завдань трапляється нечасто.

Питання-завдання завжди доцільно подавати в певній послідовності: опис; порівняння; пояснення; самостійний висновок; застосування знань, умінь в інших умовах і для вирішення нових завдань [9, с. 43]. Інколи із цього «ланцюга» можна вилучити якусь ланку, але логічну послідовність завжди слід аналізувати й обґрунтовано проєктувати. Її забезпечення — це і доступність навчання, і ефективність організації засвоєння всього навчального матеріалу. У навчальному посібнику В. М. Чайки «Основи дидактики» (К. : Академвидав, 2011) дотримання зазначеної вище послідовності відображають відповідні підзаголовки: наприкінці кожного розділу подано спочатку «Завдання. Питання», а потім «Творчі завдання». У підручнику В. О. Карпенка «Основи редакторської майстерності» (К. : Університет «Україна», 2007) окремо розміщено питання та практичне завдання в кінці кожної теми. Цікавий підхід до подання завдань спостерігаємо в навчальному посібнику В. І. Теремка «Основні засади видавничого бізнесу» (К. : Академвидав, 2009): починаючи з третього розділу, для засвоєння знань запропоновано не лише блок «Питання. Завдання», а й практичне завдання під заголовком «Ваша справа», спрямоване на вироблення практичних навичок із дисципліни.

Завдання та питання слід подавати без мовних помилок. На жаль, від прагнення видавництва «Кондор» швидше надрукувати навчальну книгу знижується її якість. Так, навчальний посібник М. А. Низового «Вступ до книгознавства» (К. : Кондор, 2009) містить чимало пунктуаційних помилок.

Нині на ринку навчальної літератури для вищої школи переважає продукція таких видавництв: ВЦ «Академія», «Академвидав», «Знання», «Кондор», «Світ», «Центр навчальної літератури», «ПАІС» тощо. Крім того, підручники (навчальні посібники) друкують видавництва ВНЗ. Для дослідження апарату організації засвоєння знань, зокрема питань-завдань різних видів, нами відібрано видання останніх років.

У підручнику «Зовнішньоекономічна діяльність» (автори: В. О. Новак, Т. А. Мостенська, Г. С. Гуріна, О. В. Ільєнко) (К. : Кондор, 2012) для забезпечення ефективнішого опрацювання студентом навчального матеріалу після кожного підрозділу теми запропоновано питання для самоперевірки. Оцінюючи складність таких завдань, звертаємо увагу на те, що вони не містять творчих питань. Як завершальний елемент для опрацювання теми передбачено тести. Позитивним прикладом у тестових завданнях цього видання є те, що запропоновано пояснення щодо подання відповіді та її знаходження. Крім того, для кожного тестового завдання є варіанти відповідей. Кількість тестових завдань до кожної теми однакова, що свідчить про узагальнену систематизацію всього теоретичного матеріалу навчального посібника. Якщо звернути увагу на виділення в тексті щодо питань-завдань, то тут чітко відокремлено цей структурний елемент в апараті навчального видання.

У підручнику «Фінансово-економічний аналіз підприємств туризму» (автори: І. Б. Андренко, Н. М. Влащенко) (Х. : Харківська національна академія міського господарства, 2012) контрольні питання подано у вигляді стандартних мовних зворотів для питань: які характерні особливості методології, для чого використовується, у чому суть, яку відіграє роль тощо, а також завдань: охарактеризуйте, визначте тощо. Питання-завдання потребують самостійного перетворення навчального матеріалу відповідно до змістових параметрів, зазначених у підручнику. Запропонований матеріал для відшліфування теоретичних знань у різних формах надає змоги активізувати розумову діяльність студентів та сприяти логічному науковому мисленню. Окрім контрольних питань, після кожної теми подано тестові завдання. Їх оформлення не уніфіковано: в темі 1 є завдання без варіантів відповіді, а в темі 2 — п'ять завдань із різною кількістю варіантів відповіді. Навряд чи такі тестові завдання можуть реально допомогти як студентові в засвоєнні матеріалу, так і викладачеві в оцінюванні знань студентів. Особливістю запропонованого підручника є наявність аналітично-розрахункових завдань, які, на нашу думку, мають бути характерним видом завдань для видань економічного напрямку. Ці завдання розміщені в кінці кожної теми, спрямовані на формування вмінь, розвивають мислення студентів.

У навчальному посібнику «Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері» (автори: Г. І. Базецька, Л. Г. Суботовська, Ю. В. Ткаченко) (Х. : Харківська національна академія міського господарства, 2012) після кожної глави подано контрольні питання, які за своїм змістом є питаннями для розгляду й навіть дублюють певною мірою зміст підрозділів. Такі питання не виконують основного завдання цього виду елементів апарату організації засвоєння знань, що є наслідком формального дотримання вимог до структури навчального видання.

У навчальному посібнику О. О. Сунцової «Місцеві фінанси» (К. : Центр навчальної літератури, 2010) у змісті заявлено питання для самоконтролю: чи є необхідність, чи визначене питання, чи дозволяється тощо. Таке мовне оформлення питань передбачає лише однотипні відповіді й відсутність зв'язку з текстовим матеріалом самого посібника. Таке формулювання питань-завдань унеможливорює поглибити розуміння навчального матеріалу.

лу. Кількість питань у кожному розділі різна, що свідчить про відсутність системи узагальнення всього фактичного матеріалу посібника, а також не дозволяє об'єктивно оцінити знання студентів, для яких запропоновано цей навчально-методичний матеріал.

У навчальному посібнику «Міжнародні фінанси» (автори: Ю. Г. Козак, Н. С. Логвінова, В. В. Ковалевський та ін.) (К. : Центр навчальної літератури, 2007) відсутні творчі питання. Питання починаються так: у чому сутність, що розуміють, яка структура, які особливості, як можна охарактеризувати, які передумови тощо. Питання сформульовані точно, зрозуміло, не містять узагальнювальних слів, незалежні між собою. Кількість питань — 10–12. У кінці посібника подано тести — завдання, де необхідно доповнити інформацію, надати визначення, з варіантами відповідей. Кількість тестів — 113, вони не поділені за тематикою, тому їх цільовим призначенням можна вважати лише самоперевірку. Розміщення тестів у кінці посібника ускладнює підсумкове повторення за кожним розділом, тож ефективність такого узагальнення навчального матеріалу є сумнівною.

Важливою є залежність питань-завдань від того, як подано текст навчального матеріалу. Так, якщо в основному тексті налагоджено причинно-наслідковий зв'язки, узагальнено та систематизовано матеріал, то авторіві легше вимагати від студента творчого опрацювання матеріалу за допомогою долучення нерепродуктивних питань. Прикладом такого вдалого поєднання є підручник «Основи мікроекономіки» (автори О. І. Ястремський, О. Г. Гриценко) (К. : Знання, 2007). Видання добре структуровано, питання-завдання чітко розмежовано: 1) репродуктивні — тести з альтернативними відповідями; 2) творчі — вправи на обчислення та аналітичні вправи, дослідницькі завдання.

Проте деякі українські автори під час складання питань-завдань припускаються прикрих помилок. У навчальному посібнику «Аудит» (автори Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький) (К. : Знання, 2007) порушено правило укладання незалежних питань. Так, відповідь на питання-завдання «Види аудиту» міститься в наступному питанні: «Відмінність зовнішнього (незалежного) аудиту від внутрішнього». У навчальному посібнику «Планування діяльності підприємства» (за редакцією О. М. Свінцицької) (К. : Кондор, 2009) бракує питань, відповідей на які немає в тексті навчального видання, причому питання щодо нормативної бази, яку не висвітлено в основному тексті, майже дублюється у двох розділах.

Здійснений аналіз навчальних видань та власний редакторський досвід надали змоги виявити такі типові помилки в апараті організації засвоєння навчального матеріалу, зокрема питаннях-завдань: нехтування правилами складання питань-завдань, непов'язаність їх із текстом розділів, формальний підхід до складання питань-завдань.

Отже, питання-завдання — один із найпоширеніших елементів апарату організації засвоєння навчального матеріалу. Їх кількість у виданні залежить від обсягу матеріалу, який має засвоїти студент. Забезпечення їх якості — це спільна справа автора, рецензентів, які повинні вказати на недоліки рукопису, та редактора, котрий має допомогти авторіві на етапі редакційного опрацювання. Тож підвищення культури книги можливе лише

за наявності ефективної системи підготовки фахівців з тієї галузі наук, до якої належить видання, і з видавничої справи та редагування.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розкритті особливостей інших складових апарату організації засвоєння навчального матеріалу на прикладі конкретних видань для вищої школи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейлинсон В. Г. Арсенал образования: учебная книга: проектирование и конструирование / В. Г. Бейлинсон. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Мнемозина, 2005. — 397 с.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. — М. : Педагогика, 1989. — 190 с.
3. Буга П. Г. Создание учебных книг для вузов : справ. пособ. / П. Г. Буга. — 2-е изд., перераб. и допол. — М. : Изд-во МГУ, 1993. — 224 С.
4. Гречихин А. А. Вузовская учебная книга: Типология, стандартизация, компьютеризация : учеб.-метод. пособ. в помощь авт. и ред. / А. А. Гречихин, Ю. Г. Дреус. — М. : Логос : Моск. гос. ун-т печати, 2000. — 255 с.
5. Зуев Д. Д. Учебная книга — источник становления личности школьника : [подгот. учеб. лит. в изд-ве «Просвещение»] / Д. Д. Зуев // Педагогика. — 1995. — № 1. — С. 3–10.
6. Лернер И. Я. Современная дидактика: теория — практике / И. Я. Лернер и др. ; под ред. И. Я. Лернера, И. К. Журавлева ; Рос. акад. образования. Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. — М., 1994. — 288 с.
7. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів : Додаток 1 до наказу МОН України № 588 від 27.06.2008 р.
8. Ошуева Н. А. Учебник в педагогической системе заочного технического вуза / Н. А. Ошуева. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. — 132 с.
9. Середа Л. П. На допомогу авторам навчальної літератури : навч. посіб. / Л. П. Середа, В. С. Павленко ; за ред. В. С. Павленка. — К. : Вища шк., 2001. — 79 с.
10. Тупальский Н. И. Основные проблемы вузовского учебника / Н. И. Тупальский. — Минск : Вышэйшая шк., 1976. — 183 с.

Надійшла до редколегії 02.04.2014 р.

УДК 002: 316.28:347.71

О. В. ДРОЗДОВА

СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ДОКУМЕНТНИХ КОМУНІКАЦІЙ У КОМЕРЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Аналізується місце документних комунікацій у комерційній діяльності України, характеризуються основні складові документних комунікацій.

Ключові слова: документна комунікація, комерційна діяльність, торгова документація, торгівля, товарна інформація, товарні знаки.